

Амерханова И.К.¹

¹С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

Қазақстан, Астана

e-mail: indira_amirhanova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІШКІ КӨШІ-ҚОН: ҚҰҚЫҚТЫҚ, ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫРЛАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы ішкі көші-қон процестері қарастырылып, көші-қонның қоғамдық өмір процестеріне әсер етуінің негізгі аспектілері анықталған, көші-қон саласындағы мемлекеттік саясаттың принциптері көрсетілген. Мақалада Қазақстандағы ішкі көші-қон проблемалары қарастырылған.

Түйінді сөздер: Көші-қон, сыртқы көші-қон, ішкі көші-қон, көші-қон процестері, көші-қон құқығының қайнар көздері.

Амерханова И.К.

Казакский агротехнический университет им. С.Сейфуллин

Қазақстан, Астана

e-mail: indira_amirhanova@mail.ru

Внутренняя миграция в Казахстане: правовые и социальные аспекты

Аннотация. В данной статье рассмотрены внутренние миграционные процессы в Республике Казахстан, определены основные аспекты влияния миграции на процессы общественной жизни, обозначены принципы политики государства в области миграции. В статье рассмотрены проблемы внутренней миграции в Казахстане.

Ключевые слова: Миграция, внешняя миграция, внутренняя миграция, миграционные процессы, источники миграционного права.

Amerkhanova I.K.

S.Seifullin Kazakh Agro Technical University

Kazakhstan, Astana.

e-mail: indira_amirhanova@mail.ru

Internal migration in Kazakhstan: legal and social aspects

Abstract: This article examines the internal migration processes in the Republic of Kazakhstan, identifies the main aspects of the impact of migration on the processes of public life, outlines the principles of state policy in the field of migration. The article deals with the problems of internal migration in Kazakhstan.

Key words: Migration, external migration, internal migration, migration processes, sources of migration law.

2022 жылдың 21 қыркүйектегі Ресейдегі болып жатқан ішінара мобилизация Қазақ жұртшылығына өзіндік бір алаңдатушылықты тудыруда. Дәл осы уақыттан бері Ресейден тоқсан сегіз мың азамат кіргендігі туралы ПМ хабарлайды, бірақ қаншасы шыққандығы туралы ақпарат жоқ. Бұл үлкен миграциялық ағым Қазақстанның ішкі миграциясына да өзіндік әсерін тигізбей қоймайды. Ресей азаматтары өзін өзі жұмыспен қамтушы ретінде жеке табыс

салығын, мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдарды, БЖЗҚ зейнетақы төлемдерін, медициналық сақтандыру жарналарын тұрақты табысы болмаса қалай төленеді? Бұл жағдай біздің экономикамызға өзіндік әсерін тигізбей қоймасы анық. Заң тұрғысынан қарайтын болсақ, 1995 жылғы 20 қаңтарда қол қойылған «Ресей мен Қазақстан арасындағы тұрақты тұратын азаматтардың құқықтық мәрсетесі туралы халықаралық келісім бекітілген. 1995 жылы 28 ақпандағы

Қазақстанның Жоғары кеңісімен ратификациаланған. Оның он екінші бөлімінде «тараптардың бірінің азаматы басқа тараптың аумағында тұрақты тұрса, оған шетел азаматтар үшін бекітілген құқықтық шектеу таралмайды» делінген.

Егер бұл жағдай бақыланбаса, онда ішкі мигранттарға қатысты проблемалар шекті жағдай туғызуы мүмкін. Өсіп келе жатқан мегаполис тұрақтылық пен дамудың сақталуына қауіп төндіреді. Біздің Қытай мен Ресейдегі көршілерімізде көші-қон мәселесі өзекті. Егер Ресей Федерациясы үшін еңбек ресурстарының жетіспеушілігін толтыратын сыртқы еңбек көші-қоны проблемасы болса, онда Қазақстан Республикасы үшін ішкі көші-қон маңыздырақ, ол жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай өсіп келеді және іс жүзінде реттелмейді.

Қазақстанда қазіргі уақытта ішкі мигранттарды тіркеу Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі органдары жүргізетін тіркеу деректері негізінде жүзеге асырылады. [1]

Өкінішке орай, мигранттардың сауалнамасы көрсеткендей, тең жартысы тіркеуге және тұруға рұқсатсыз өмір сүреді. Әрине, көші-қон заңнамасы, нормативтік құқықтық актілер, мемлекеттік бағдарламалар, ережелер үшін нормативтік-құқықтық базалар бар, бірақ олар негізінен сыртқы көші-қонға назар аударады, осылайша ішкі көші-қон мәселесі іс жүзінде реттелмейді.

Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнамалық базаны талдау біздің елімізде бірыңғай, ғылыми негізделген, теңдестірілген және дәйекті мемлекеттік көші-қон бағыты жоқ екенін атап өтуге толық негіз береді. Көші-қон ағындарын бақылау және реттеу, өздігінен дамып келе жатқан көші-қон процестерінің қолайсыз салдарын жою, мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын кедергісіз жүзеге асыру үшін жақсы жағдайлар жасау қажет. Көші-қон бағыты тек мемлекетпен ғана емес, қоғамдық ұйымдар да ішкі мигранттардың мәселелерін шешуде белсенді болуы керек.

Соңғы жылдары ғаламдық көші-қон процестері айтарлықтай ауқымға ие болды.

Қазақстан Республикасы басқа елдермен қатарда. Біздің елдің көші-қон бағыты мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға бағытталған. Көші-қон процестері адамзат тарихының барлық кезеңдеріндегі тұрақты құбылыс. Халықтың көші-қоны Қазақстан өмірінде орасан және маңызды рөл атқарады, әрине, біздің еліміздегі көші-қонның өзіне тән ерекшеліктері бар. Кез-келген көші-қон қайшылықты әсерге ие болады және бастан өткерген кезеңнің күрделілігін көрсетеді. Мигрант өзінің өмір салтын түбегейлі өзгертуі керек.

Көші-қон процестері күрделі және ауқымды құбылыс. Қазақстанда бүгінде 100 мыңнан астам халқы бар 20-дан астам қала бар, көбінесе бұл облыс орталықтары. Әрине, болашақта Қазақстанның қоныстануы мен урбанизациясының аумақтық құрылымын рационализациялауға назар аудару қажет. Мүмкін, осы міндеттерді шешу экономикалық аудандар мен облыс орталықтарының ұтымды территориялық пропорцияларына қол жеткізуге мүмкіндік береді. Посткеңестік кеңістікте, оның ішінде Қазақстанда миграциялық ұтқырлықтың барлық түрлері табиғи негізге ие. Кез-келген ел халқының көші-қон мобильділігінің негізгі формаларының бірі депортация болып табылады.

Халықтың қоныс аударатын ұтқырлығы өндіргіш күштердің дамуын жеделдетуге ықпал етеді, азаматтардың қоғамдық істерді шешуге белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Жұмыссыздық экономикалық дағдарыс пен халықтың көші-қон процесінің өткір мәселелерінің біріне айналды. Қазіргі уақытта Қазақстанда жұмыссыздар саны өте көп. Социологиялық зерттеулер көрсеткендей, 25 жасқа дейінгі қазақстандық жастардың шамамен 30% -ы олардың еңбек және тұрмыстық жағдайларына қанағаттанбайды. Қазақстанда көші-қон саясатындағы кешенді реформалар арқылы жұмыссыздықты жоюға болады.

Халықтың шамамен 40% -ы оңтүстік астананы есептемегенде Қазақстанның оңтүстік аймақтарында тұрады. Сонымен бірге, бұл үлестің Қазақстанның ЖІӨ-ге

қосқан үлесі 17% -дан аспайды, ал солтүстік өңірлерде халықтың 29% -ы жалпы өңірлік өнімнің 25% -ын қажет етеді. Қазақстандағы бұл демографиялық теңгерімсіздік күшейе түседі. Егер ешқандай шара қолданылмаса, оңтүстік облыстардың халқы өседі. Сонымен қатар еңбек өнімділігінің теңгерімсіздіктері де бар. Халықтың тығыздығы жоғары Қазақстанның оңтүстік облыстарында өнімділік төмен, ал солтүстік облыстарда өнімділік жоғары. Пандемиялық кезең басталғанға дейін жаңа жұмысшылардың келуінің бәсеңдеуі байқалды. Бұл өткен ғасырдың 90-жылдарындағы демографиялық дағдарыстың нәтижелері мен салдары және соған байланысты еңбек нарығында ұсыныстың тоқтауы. Көші-қон саясатының дәйектілігін қамтамасыз ете отырып, ішкі және сыртқы көші-қонды реттеу қажет, аймақтардың демографиялық және экономикалық тепе-теңдігін жақсарту, білікті мамандардың ашық нарығын қалыптастыру қажет. [2.]

Қазақстандағы көші-қон процестері жүйелі емес. Көші-қон - бұл табиғи құбылыс және ол тек елдің экономикалық жағдайымен байланысты емес. Жаңа коммуникациялық технология-лардың, байланыс құралдарының дамуы, шекаралардың ашылуы көбінесе халықтың жаһандық қозғалысының негізі болып табылады. Қазақстандағы көші-қон процестері халықтың шетелде де, ел ішінде де қозғалысын ынталан-дыратын көптеген факторлардың әсерінен қалыптасады. Соңғы жылдары ішкі көші-қон процестері көбейді. Аймақтардағы халықтың ұтқырлығы аймақтарға қарағанда жоғары. Екі ірі қала - Нұр-Сұлтан және Алматы - ішкі көші-қон орталықтары, олар ішкі мигранттардың жалпы ағынының жартысына жуығын қажет етеді. «Ауыл-қала» ішкі аймақаралық еңбек көші-қоны айтарлықтай пропорцияға ие болуда - депрессияға ұшыраған аймақ болашағы зор аймақ. Ішкі көші-қон сыртқы көші-қоннан едәуір асып түседі. Олар жақсы өмір, жұмыс және тұрмыстық жағдай іздеп мигранттарға айналады.

Посткеңестік кеңістікте көші-қон процестері бір-біріне өте ұқсас. Ішкі көші-

қон формуласы көптеген мемлекеттер үшін таптырмас және ерекше ерекшеліктерімен ерекшеленбейді. Егер мемлекет ішкі мигранттардың мәселелерін шешпесе, онда ол қарама-қайшы және тұрақсыздандырушы азаматтар - маргиналды санатын алады. Ішкі көші-қонды реттеуге болады, қалаларда ішкі мигранттарды әлеуметтендірудің тетіктерін құру қажет. Көптеген елдерде маңызды проблемалардың бірі ішкі көші-қон болып табылады. Өсіп келе жатқан мегаполис елдегі тұрақтылықты сақтауға үлкен сынақ пен қатер тудырады. [3]

Көші-қон процестері - адамзат дамуының барлық кезеңдеріндегі құбылыс. Көші-қон - бұл халықтың өмірлік жағдайдың жақсаруы мен өзгеруіне жаппай ден қою тәсілдерінің бірі. Әрине, Қазақстанда көші-қонның көпшілігі мәжбүр болды. Ішкі көші-қонның негізгі себептері:

- балаларының және туыстарының болашағы туралы жалпы алаңдаушылық;
- елдің экономикалық жағдайының нашарлауына байланысты алаңдаушылық;
- көп ақылы жұмыс іздеу;
- өмір сүру деңгейін жақсарту;
- экологиялық жағдайдың нашарлауы.

Жақында халықтың көші-қонында оң белгілер пайда болды: ауыл-қала көшіп-қону бағытын қалпына келтіру, экономикалық фактілердің әсерін күшейту. Мүмкін бұл тұрақтандыру өте ерекше шығар, бірақ көші-қон процестері әлі де бақылануда. Сәтсіз экономикалық реформалар Қазақстанды мәжбүрлі көші-қон ағымынан шығудың жолын іздейтін кезеңдік (транзиттік) мемлекетке айналдыра алады. Теңдестірілген (жүйелік) көші-қон бағыты қажет. Көші-қон саласындағы заңнамалық базаны жетілдіру қажет. Әлеуметтік-экономикалық және саяси жүйенің өзгеруі халықтың көші-қонының жаңа түрлерінің пайда болуына әкеледі:

- стресстік (абыржу мен әлеуметтік ыңғайсыздыққа байланысты)

- Коммерциялық (экономикалық қызметке байланысты)

- қысқа мерзімді (еңбек, сауда сапарлары).

Қазақстанда көші-қонның көптеген басқа түрлерін ажыратуға болады:

- экономикалық;
- экологиялық;
- әлеуметтік;
- Еңбек;
- маусымдық;
- этникалық;
- Заңсыз және басқа нысандар.

Қазақстандағы көші-қон процестерін тұрақтандыру көші-қон саласындағы саяси, ұйымдастырушылық, қаржылық, экономикалық шаралар кешенін қамтуы керек. Қазақстанға бірыңғай, ғылыми негізделген, теңдестірілген және дәйекті мемлекеттік көші-қон бағыты қажет. Көші-қон процестерін мұқият, егжей-тегжейлі реттеп, көші-қонның қолайсыз салдарларын жеңіп, мигранттардың құқықтарын жүзеге асыруға жағдай жасау қажет.

Қазақстанның ішкі көші-қонына барлық облыстардың тұрғындары қатысты. Ішкі мигранттар үшін әрқашан тартымды, солтүстік және оңтүстік астаналар. Көші-қон - бұл халықтың өмірлік ахуалдың өзгеруіне жаппай ден қоюының маңызды тәсілдерінің бірі, қоғам өмірінде болып жатқан өзгерістерді нақты және дәл көрсетеді. Жуырдағы көші-қон процестері тек жаппай ғана емес, сонымен бірге мигранттардың өздері үшін ауыр және қарқынды. Бұл туыстарынан бөлектену, тұрғылықты жерді өзгерту әрқашан қиын таңдау.

Көші-қон процестері әртүрлі факторлармен анықталады. Қазіргі әлемде мигранттарды тауар ретінде, ал көші-қонды қауіп емес, табиғи мәселе ретінде қарастырады. Кез-келген адам тату-тәтті жағдайда, лайықты өмір сүргісі келеді. Мигрант экономикалық өмір сүру үшін көп нәрсеге төзуге дайын. Еңбек көші-қоны экономика өсіп жатқан кезде, экономика қысқарған кезде зиянды болған кезде пайдалы. Ауылдан қалаға жаппай қозғалу әлеуметтік-демографиялық көрініске қатты әсер етеді.

Өкінішке орай, ішкі көші-қон көбеюде. 2019 жылдың бірінші жартыжылдығында елде жарты миллионнан астам азамат көшіп келді,

оның 65% -ы сол аймаққа көшті. Көбінесе адамдар ірі қалаларға жіберіледі. Ауылдарда демографиялық сурет нашарлап барады. Бірақ ірі қалаларда ол көбейіп келеді. Ішкі көші-қон процестерін оңтайландыру қажет және келесі әрекеттерді орындау қажет:

- білім сапасын арттыру бағдарламаларын құру және әзірлеу
- тіркеу процедурасын жеңілдету
- ірі қалалардың қала маңындағы аймақтарын дамыту (Алматы, Нұр-Сұлтан)
- ірі қалалардағы мигранттардың бейімделу мәселелерін шешу
- жұмыспен қамту рәсімінің нормативтік-құқықтық базасына түзетулер.

Бейімделу өте маңызды. Ішкі мигранттардың психологиялық бейімделу проблемаларына қатысты тұрғылықты халықтың жаңадан келгендерге қатынасы қоғамның мигранттарға әсерінің барометрі болып табылады. Көші-қон - бұл күрделі және көп қырлы бизнес.

Жақында көші-қон процестері маңызды болды. Көші-қон процестері мемлекеттік қауіпсіздікке, қоғамдық келісімге, елдегі экономикалық және демографиялық жағдайға әсер етеді. Көші-қон бағыты мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып табылады. Ішкі көші-қон келесі процестермен сипатталады:

- ауылшаруашылық саласының құлдырауы нәтижесінде халықтың ауылдан кетуі
- экологиялық себептер
- қала құрушы кәсіпорындар мен қайта өңдеу кешендерінің тоқтап қалуына байланысты адамдардың шағын қалалардан кетуі.

Көші-қон саясатының мақсаты - көші-қон мәселелерін басқару, мемлекеттік қауіпсіздікті нығайту және қоныс аударушылардың құқықтарын жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау.

Әрине, ішкі көші-қонға қатысты ағын ауылдан үлкен қалаларға кетіп жатыр. Мұнда кешегі ауыл тұрғындары ғана емес, қалалықтардың өздері де қиындықтарға тап болады. Еңбек көші-қонының арқасында адамдар тірі қалуға және өз отбасыларының әл-ауқатын сақтауға мүмкіндік алады. Ішкі

көші-қон өсіп келеді – 2021 жылдың қаңтар-наурызында ол 2 222 963 адамды құрады, ал 2020 жылдың бірінші тоқсанында бұл көрсеткіш 197 951 адамды құрады. Осылайша, ел ішінде қоныс аударатын мигранттар саны 14,1% өсті. Қазіргі коронавирустық кезеңде мигранттардың көрсеткіші мүлдем басқа. Өңіраралық қозғалыстар тұрғысынан халықтың көші-қонының оң сальдосы елдердің үш аймағында дамыды: Маңғыстау облысында және Нұр-Сұлтан мен Алматы қалаларында. [4]

Ішкі көші-қонның басқа елдердегі процестерден айтарлықтай айырмашылығы жоқ сияқты. Алайда, оның бірнеше ерекшеліктері бар:

- ішкі көші-қон қалалар мен аймақтардың дамуына әсер етеді
- Урбанизация біріктіру орталықтарын құрастырады.
- Көші-қон (ішкі) - бұл табиғи экономикалық процесс. [5]

Ішкі көші-қон жағдайын тоқтату мүмкін емес, ішкі миграция жағдайының инерциясы сақталады, өйткені ол экономикалық тұрғыдан негізделген. Қазақстан халқының ішкі көші-қоны - бұл ел аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуындағы проблемалардың тұтас спектрінің өзгергіштігіне байланысты табиғи процесс. Ішкі көші-қонның себептері анық. Олар ауылшаруашылығының және ауылдық жерлердің құлдырауымен байланысты. Ішкі мигранттардың мәселелерін шешкен кезде ішкі мигранттар болашақ қалалық мәдениеттің негізі екенін түсіну керек.

Болашақта Қазақстандағы қалалардың келбетін түбегейлі өзгерте алатын және қоғамның әлеуметтік, саяси, экономикалық салаларына әсер ететін жаңа қалыптасқан қазақтілді орта. Көші-қон жағдайы қолайлы және қолайсыз факторлармен байланысты. Қазақстанда Қазақстанның ауылдық аймақ-тарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға бағытталған нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу және қабылдау қажет, ішкі мигранттардың алдында тұрған проблемалардың өткірлігін жою үшін ішкі

көші-қон себебін қолдауға бағытталған шаралар кешені қажет.

Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнамалық базаны талдау (құқықтық бағалау), өкінішке орай, елде әлі күнге дейін бірыңғай, теңдестірілген және дәйекті көші-қон бағыты жоқ деген тұжырым жасауға толық негіз береді. Әзірге «Халықтың көші-қоны туралы» Заң тек сыртқы көші-қон мәселелерін реттейді. Қазақстан заңсыз көші-қонның қолайсыз әлеуметтік салдарларынан оқшаулануы керек.

Көші-қон процестерін тұтастай алғанда тұрақтандыру тек саяси және экономикалық реформалар, өмір сүру жағдайлары мен сапасын жақсарту және адам құқықтарын құрметтеу жағдайында мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. 2011 жылғы 22 шілдедегі Қазақстан Республикасы халықтың көші-қоны туралы Заң (қараған күні 26.03.2022 ж.)
2. Рыбаковский Л.Л., Миграция населения: прогнозы, факторы, направление, Москва 2010. – С. 70.
3. Стабилизация численности народонаселения России (возможности и направления демографической политики). Под общ. ред. Кареловой Г.И., Рыбаковского Л.Л. Изд-во Центра социального прогнозирования. М.: 2011. – С.74.
4. www.stat.kz. Миграция населения // Агентство по статистике Республики Казахстан.
5. Билсборроу Р.Е., Хьюго Г., Обераи А.С., Злотник Х. Статистика международной миграции: рекомендации по совершенствованию систем сбора данных. Пер. с англ. Федик В.В. – М.: «Академия», 1999. – С.420.

References

1. The Law of the Republic of Kazakhstan on Migration of the population of July 22, 2011 (date of consideration 26.03.2022)
2. Rybakovsky L.L., Population migration: forecasts, factors, direction, Moscow 2010. – p. 70.
3. Stabilization of the population of Russia (opportunities and directions of demographic policy). Under the general ed. Karelova G.I., Rybakovsky L.L. Publishing House of the Center for Social Forecasting. Moscow: 2011. – p.74.
4. www.stat.kz . Migration of the population // Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan. 5. Bilsborrow R.E., Hugo G., Oberai A.S., Zlotnik H. International migration statistics: recommendations for improving data collection systems. Trans. from eng. Fedik V.V. – М.: "Academy", 1999. – p.420.

Сведения об авторе

Амерханова Индира Кулатаевна

Лауазымы: PhD доктор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.

Пошталық мекен-жайы: 010000, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, ул.Сарыарка 41

Ұялы. Тел 87021069539

Е-mail: indira_amirhanova@mail.ru

Амерханова Индира Кулатаевна

Должность: PhD, Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллин

Почтовый адрес: 010000, Республика Казахстан, г.Астана, ул. Сарыарка 41

Сот. тел: 87021069539

Е-mail: indira_amirhanova@mail.ru

Amerkhanova Indira Kulataevna

Position: doctor PhD, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana.

Mailing address: 010000, Republic of Kazakhstan, st Saryarka 41

Mob.phone: 87021069539

Е-mail: indira_amirhanova@mail.ru